

ALA SILIANA C.R. TORQVATA ET ARMILLATA ÎN DACIA

Cu prilejul săpăturilor arheologice efectuate în castrul alei Siliana de la Gilău (jud. Cluj) a fost descoperită, în anul 1977, o inscripție onorifică. Este vorba despre o placă de calcar cristalin, cu cuarț și biotit, spartă încă din antichitate, care a fost găsită în poziție secundară pe podeaua din *opus signinum* a unei încăperi aparținând unei barăci din piatră, parțial dezvelită în *praetentura sinistra* (fig. 1).

Fragmentul, cu dimensiunile de 61×50 cm, aparține unei inscripții de mari dimensiuni și destul de subțiri (8 cm), mărginită de o ramă profilată, din care s-a păstrat o porțiune la partea inferioară a monumentului. Inscripția, în starea actuală (fig. 2 a), are 6 rînduri, literele înalte de 5—6 cm fiind deosebit de îngrijite și elegante. Datorită spărturii din antichitate, marginea stîngă și cea superioară a pietrei este mai ștearsă, neafectînd însă lectura. Din r. 1 se păstrează jumătatea inferioară a literei *C* și puțin dintr-o hastă verticală aparținînd, cu certitudine, unui *I*; r. 2 conține o parte a numelui împăratului Nerva la genitiv și începutul cuvîntului *nepos* la dativ, litera *R* din primul cuvînt fiind vizibilă pe jumătate, iar din *P* păstrîndu-se partea inferioară, lipsind bucla; r. 3 este format din numele la dativ al lui Hadrian, lipsind litera *H*; r. 4 conține trei cuvinte reprezentînd indicația pontificatului și a puterii tribuniciene, remarcîndu-se semnele despărțitoare, care nu sînt prezente în rîndurile anterioare, de asemenea litera *M* fiind vizibilă pe jumătate; din cifra care indică puterea tribuniciană se păstrează doar partea superioară a hastei oblice aparținînd cu certitudine unui *X*, precum și o porțiune a barei orizontale de deasupra, cifra respectivă fiind mai mare; r. 5 păstrează hasta verticală a cifrei *I* și puțin din bara orizontală superioară, lipsind, datorită spărturii oblice rotunjite, cealaltă hastă, fiind vorba cu siguranță despre cifra *II*; urmează, despărțite de puncte, indicația consulatului, cu cifra *III*; r. 6 păstrează litera *A* aproape în întregime și, despărțită prin puncte, prescurtarea *c.R.* pentru apelativul *c(ivium) R(omanorum)*, precum și cea de *TORQ* pentru *torq(uata)*. Urmează conjuncția *et* și din nou un punct, după care trebuia să urmeze, cu certitudine, un al doilea epitet al unității cu numele de *c.R. torq(uata)*, unitate care este *ala Siliana*, litera *A* păstrată fiind terminația numelui de *Siliana*. Cunoscînd epitele unității din alte inscripții, cum se va arăta în continuare, și judecînd după spațiul liber existent după *et*, celălalt epitet al alei nu putea fi decît *armillata*, prescurtarea posibilă trebuind să fi fost cea de *ARMIL*.

Întregirea inscripției a fost posibilă datorită faptului că se păstrează marginea ei inferioară, părțile lipsă aparținînd cu deosebire titulaturii

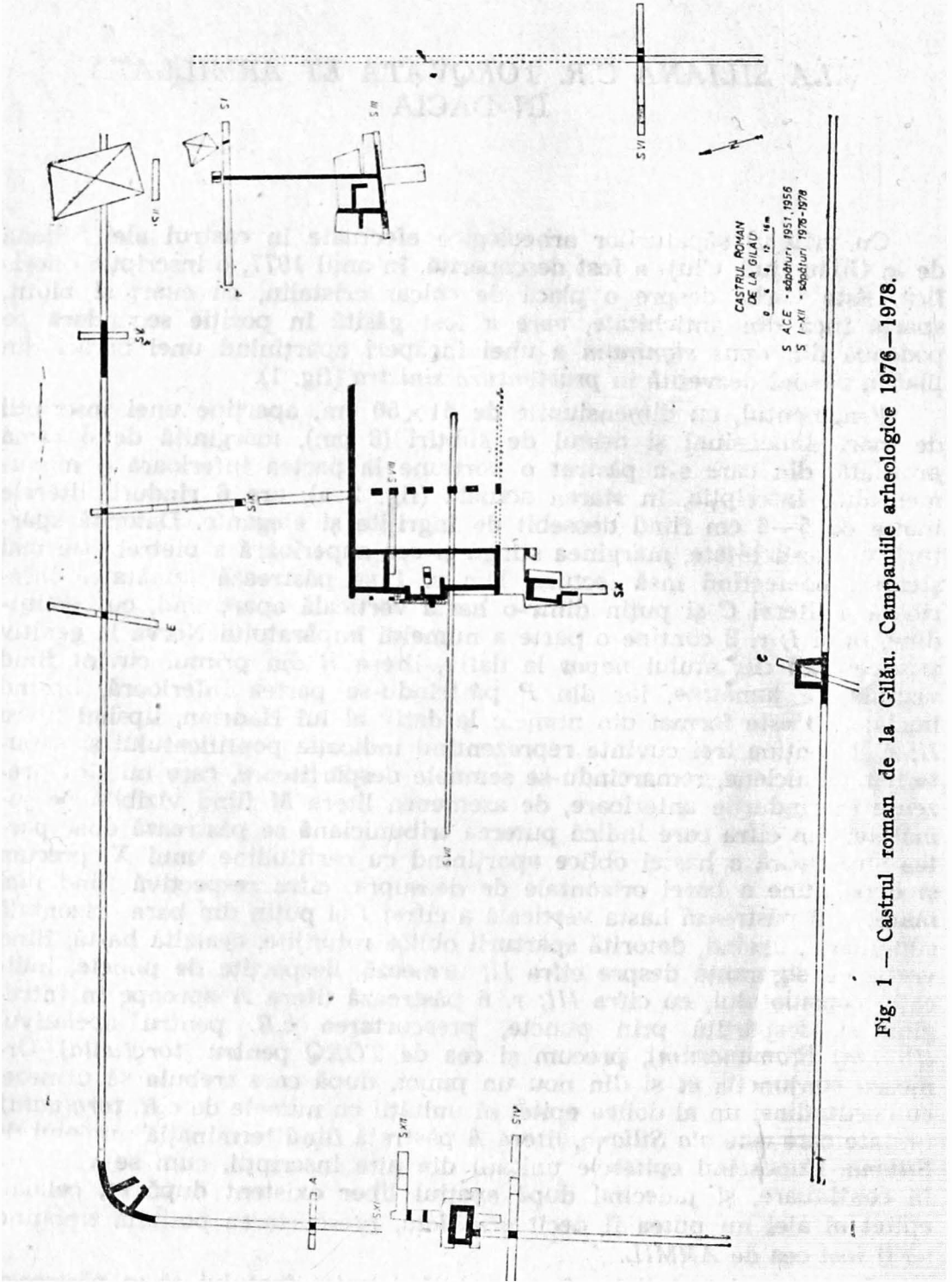

Fig. 1 — Castrul roman de la Gilău. Campaniile arheologice 1976 — 1978.

Fig. 2a. — Inscricția onorifică de la Gilău.

împăratului Hadrian. Trebuie precizat că literele *CI* din rîndul 1 păstrat, de fapt al doilea al inscripției inițiale, nu pot face parte decît din titulatura de *Dacicus* a lui Traian, astfel că, în funcție de acest element, noi am optat pentru completarea textului, respectînd înălțimea literelor, lărgimea, precum și spațiile dintre ele. Întregirea noastră poate suferi mici modificări, ca în r. 1 inițial de pildă, modificări referitoare la prescurtările diferitelor părți ale titlaturii șablonizate a împăratului, care însă nu afectează cu nimic lectura. Inscricția întregită se prezintă astfel (fig. 2 b):

[*Imp(eratori) Caesari Divi | Traiani Da*]ci[ci *Parthi*|ci *fil(io)*], *Divi Ner*vae nep[oti, *Traiano H*]adriano | [*Aug(usto)*, *pontif(ici)*] *max(imo) trib(unicia) pot(estate) X*[IX—XII ?] | [*imp(eratori) [I]I co(n)s(uli) III | [ala Silian]a c(ivium) R(omanorum) torq(uata) et [armil(lata)]*].

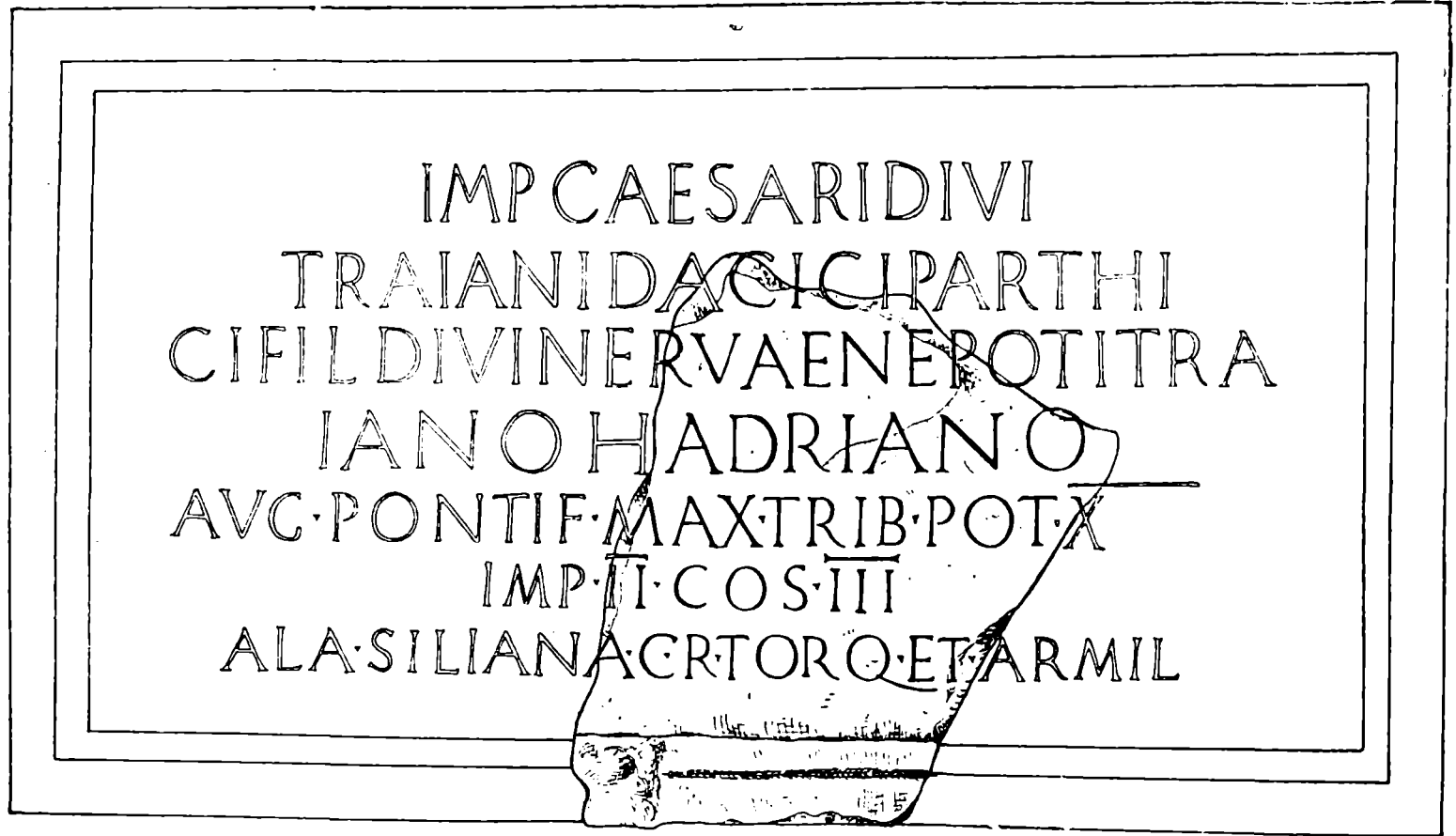

Fig. 2b – Inscricția onorifică de la Gilău. Desen și completare.

În rîndul 6 al inscripției completate am văzut că se păstrează cifra *II* a aclamării ca imperator a lui Hadrian, element de datare fericit și deosebit de valoros. Se consideră, cu cea mai mare probabilitate, că acest fapt se petrece începînd cu anul 135 e.n., după încheierea războiului iudaic¹. Avînd acest reper cronologic sigur, cifra puterii tribuniciene din rîndul 5 al inscripției completate poate fi considerată de la *XIX* la *XXII*, inscripția datînd, prin urmare, din intervalul 135 — iulie 138, ultima dată reprezentînd anul morții împăratului.

Cît privește titulatura de *Dacicus* din numele lui Traian, aceasta ar părea un lucru mai puțin obișnuit, dat fiind faptul că inscripția este dedicată lui Hadrian, iar în aproape toate cazurile tatăl adoptiv al acestuia este menționat doar cu titlul de *Parthicus*, inclusiv în Dacia². Excepții însă există, ca în cazul unei inscripții de la Thugga (*Africa proconsularis*; *CIL* VIII, 1479), în care Traian este menționat și ca *Dacicus* și ca *Parthicus*. Inscripția de la Gilău reprezintă deci un nou exemplu, explicabil cu atît mai mult cu cît este dintr-o provincie cucerită chiar de Traian.

Rîndul 7 (și ultim) al inscripției prezintă cel mai mare interes pentru istoria militară a Daciei romane, deoarece, pe lîngă faptul că menționează pentru prima dată în Dacia numele complet și oficial al aiei *Siliana*, ea aduce noi date despre istoricul acestei unități. Faptul că inscripția are ca dedicant colectiv această trupă din castrul de la Gilău este întărit de apelativul *(ivium) R(omanorum)* și, mai ales, de epitetul de *torquata*, cunoscute încă din perioada de staționare a ei în afara Daciei. Conjuncția *et*, precum și spațiul de circa 5 litere (care mai încap la sfîrșitul inscripției) nu oferă decît singura întregire posibilă, anume un al doilea epitet al unității dedicoante. Acest epitet, determinat de decorarea și cu *armillae* a aiei, încă în Pannonia, este *armillata*. Prescurtarea cea mai probabilă a fost de *ARMIL*, judecînd și după prescurtarea celui alt epitet, în forma *TORQ*.

Inscripția fiind descoperită cu fața în sus pe podeaua cu slabe urme arheologice a unei încăperi datînd din ultima fază a barăcii respective (v. fig. 1), este clară refolosirea ei, spărtura fiind de asemenea antică. Caracterul oficial și grafia îngrijită ne obligă să o considerăm legată de un eveniment deosebit din viața castrului, locul ei inițial trebuind să fi fost în *principia* sau într-una din porți.

Elementele cu totul inedite relevate de descoperirea epigrafică de la Gilău, care beneficiază, în plus, și de o datare destul de precisă, impun, după opinia noastră, lărgirea cadrului acestei discuții asupra istoricului aiei *Siliana*. În legătură cu această unitate există o bibliografie destul de bogată, bazată însă pe un număr restrîns de inscripții, cunoscute de multă vreme și, din păcate, nedatate cu precizie, fapt care a condus la interpretări diferite și echivoce. În continuare, bazîndu-ne pe da-

¹ Aclamarea pentru a doua oară ca *imperator* s-a putut petrece la sfîrșitul anului 134 sau în 135, probabil cu ocazia terminării războiului iudaic; *RE*, I, 1895, 518 sq.; A. Stein, *PIR*, I²A, 184; P. Kneissl, *Die Siegestitulatur der römischen Kaiser*, Göttingen, 1969, p. 94, nota 18.

² Inscripția noastră pare a constitui prima excepție și din Dacia.

tele furnizate de această nouă inscripție referitoare la trupa mai sus amintită, vom încerca reluarea discuției asupra unor aspecte cronologice ale participării ei la diferite evenimente politico-militare, pînă în momentul transferării în Dacia. Punerea în discuție a acestor momente este justificată și de noile săpături arheologice în castrul de la Gilău, începute în anul 1976 și care au adus pînă acum importante precizări în legătură cu perioada de staționare a trupei în Dacia.

I. Ala Siliana în armatele altor provincii, pînă la transferarea ei în Dacia

Africa proconsularis (60—68 e.n.)

Denumirea unității nu este prea clară, existînd părerea potrivit căreia numele de *Siliana* ar proveni de la un ofițer din ordinul senatorial, Silius³, fenomen petrecut și cu alte unități, numite *Agrippiana*, *Tampiana* etc. Locul ei de constituire este provincia *Africa proconsularis*, unde, în jurul anului 60 e.n., este pomenită de Tacitus (*Hist.*, I, 70)⁴. În acest an este atestat aici un *legatus proconsularis* în persoana lui C. Silius⁵, care, în calitate de comandant al trupelor auxiliare, ar fi putut alcătui unitatea, dîndu-i numele de *Siliana*⁶. Din perioada staționării alei în Africa s-a păstrat o singură mențiune epigrafică, descoperită în localitatea Simitthu, atestînd un veteran al acestei unități⁷. După o scurtă misiune în Egipt, în timpul lui Nero⁸, va fi trimisă în Italia.

Italia (68—70 e.n.)

Tacitus (*Hist.*, I, 70 și II, 17) pomeniște evenimentele la care participă *ala Siliana*, staționată scurt timp în Italia datorită războiului civil determinat de moartea lui Nero. Inițial de partea lui Otho, ostașii alei vor trece apoi de partea lui Vitellius⁹, jucînd un rol important în desfăș

³ A. v. Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, Bonn, 1908, p. 122.

⁴ „Caecina zăbovi cîteva zile în țara helveților, așteptînd vești despre planurile lui Vitellius și pregătind totodată trecerea Alpilor... Ostașii aceștia îl avuseseră pe Vitellius proconsul în Africa...” (trad. N. Lascu, Ed. Șt., București, 1963).

⁵ J. M. Reynolds — J. B. Ward Perkins, *The Inscriptions of Roman Tripolitania*, Rome, 1952, nr. 341; B. Thomasson, *Die Statthalter der römischen Provinzen Nordafrikas von Augustus bis Diocletianus*, II, Lund, 1960, p. 138.

⁶ G. Alföldy, *Die Hilfstruppen der römischen Provinz Germania Inferior*, Düsseldorf, 1968, *Epigraphische Studien* 6, p. 32.

⁷ CIL VIII, 25646 = ILS 9139: *Sex(tus) Veturius/ veteranus/ alae Silianae/ vixit annis LXX/ h(ic) s(itus) e(st)*.

⁸ Tacitus, *Hist.*, I, 70; Ritterling, *RE*, XII, 1260; CAH, X, 1934, p. 779.

⁹ Tacitus, *Hist.*, I, 70: „...aici îi veni din Italia știrea îmbucurătoare că *ala Siliana*, avînd castrul în părțile Padului, a jurat credință lui Vitellius. Ostașii aceștia îl avuseseră pe Vitellius proconsul în Africa, apoi, chemați fiind de Nero ca să fie trimiși ca avangardă în Egipt, au fost aduși de acolo din pricina războiului lui Vindex, rămînînd de atunci în Italia”; II, 17: „*Ala Siliana* deschisese de mai înainte porțile Italiei și strămutase în ea războiul...”.

șurarea evenimentelor. În sfârșit, ea va adera la cauza lui Vespasianus, deoarece, așa cum arată Tacitus, „se arătau prietenoși față de cei care puneau stăpînire pe ei și nepăsători față de alții mai buni“ (II, 17). Și, aidoma altor trupe care au trecut de partea celui mai puternic, temîndu-se de pedeapsă, nici soldații alei *Siliana* „nu se pot lăuda cu necredința lor“ ca aceia „care după ce l-au părăsit pe Galba, au trădat pe Vittelius pentru Vespasianus“ (III, LXXXVI).

Germania inferior (70—83 e.n.)

La începutul domniei lui Vespasianus unitatea face parte din armata *Germaniei Inferior*. Participantă la războiul batavic din anul 70 e.n.¹⁰, ea este mai tîrziu atestată într-o diplomă militară descoperită la Wiesbaden și datînd din anul 78 e.n.¹¹, împreună cu alte unități, printre care *ala Noricorum*, *ala singularium*, *ala Moesica* și *ala Sulpicia*. O inscripție de la Worringen (*Burungum*)¹², datată după anul 80 e.n., pomenește în acest castru *ala Indiana Gallorum pia fidelis*, care venind din Britania în jurul anului 80 va înlocui *ala Siliana*, după ce aceasta va pleca în Pannonia. Componenta etnică a alelor din armata Germaniei Inferior, pînă la Traian, este destul de eterogenă, ele fiind constituite din soldați din Hispania, Africa și din provinciile dunărene¹³. *Ala Siliana* va deveni o unitate recrutată din elemente dunărene deabia după ce a trecut din armata de pe Rin în cea de pe limesul pannonic.

Pannonia (83—117/118 e.n.)

Plecarea unității în Pannonia, din armata căreia face parte pînă în timpul domniei lui Traian, este determinată de dizlocările de trupe datorate războiului contra chattiilor al lui Domițian, din 83¹⁴, locul ei în castrul de la Worringen fiind luat de *ala Indiana*. Din timpul lui Domițian, *ala Siliana*, fără alte epitete, este pomenită în armata Pannoniei în diplomele din 3 septembrie 84 (5 ale și 10 cohorte)¹⁵ și în cea din 5 septembrie 85 (6 ale și 15 cohorte)¹⁶.

Tot în timpul lui Domițian, mai curînd decît sub Nerva¹⁷, trupa primește epitetele de *c(ivium) R(omanorum)* ca semn al unei distincții deosebite cîștigate în cursul unei acțiuni militare de anvergură. Acest eveniment pare să fi avut loc în timpul lui Domițian, deoarece prima mențiune a unității cu noul epitet o întîlnim în diploma de la Felsónána, din 20 februarie 98 (2 ale și 5 cohorte)¹⁸. Evenimentul care a determinat încetățenirea soldaților alei *Siliana* poate fi căutat după victoria din 83—84

¹⁰ G. Alföldy, *Die Hilfstruppen*, p. 32.

¹¹ *CIL XVI*, 23 (15 aprilie 78), pentru armata Germaniei Inferior.

¹² G. Alföldy, *op. cit.*, p. 20, 152 sq.

¹³ *Ibidem*, p. 148.

¹⁴ *Ibidem*, p. 32, 56.

¹⁵ *CIL XVI*, 30 (Carnuntum).

¹⁶ *CIL XVI*, 31 (Somogyvár-Beleg).

¹⁷ A. Mócsy, *RE, Suppl IX*, 620, s.v. *Pannonia*.

¹⁸ *CIL XVI*, 42.

împotriva chattilor și care s-a soldat cu un triumf¹⁹, deoarece în diplomele din anii 83, 84 și 85 e.n. unitatea încă nu poartă acest epitet. Alte evenimente militare în zona Dunării de mijloc sînt în legătură cu ofensiva dacică în Moesia, din iarna anilor 85/86, care au dus la distrugeri de castre și la moartea guvernatorului Oppius Sabinus, urmate de campania dezastruoasă la nordul Dunării a lui Cornelius Fuscus din 87 e.n.²⁰ și de acțiunea energică și victorioasă a generalului Tettius Iulianus contra lui Decebal. Aceasta, umbrită de înfrîngerea lui Domițian de către marcomani, a determinat totuși pacea din anul 89 e.n. cu dacii, după spusele lui Cassius Dio²¹, Domițian serbindu-și triumful în anul 89. Prin urmare, prilejul afirmării alei *Siliana* poate fi precizat cu greutate în unul din aceste evenimente, după cum poate fi stabilit mai greu în legătură cu campania din anul 92 e.n., care, deși nu s-a soldat cu un triumf, l-a determinat totuși pe împărat să depună o coroană în templul lui Iuppiter Capitolinus²².

În continuare, deși știrile epigrafice se înmulțesc în legătură cu acordarea și a altor distincții alei *Siliana*, interpretările care s-au dat acestor documente, deși numeroase și adesea subtile, sînt foarte contradictorii. Descoperirea la Intercisa a unor tegule cu ștampila *ALIS* a fost considerată de unii cercetători drept o dovadă a staționării aici a alei *Siliana*, care ar fi construit castrul de pămînt, înaintea primului război dacic al lui Traian²³. După alți cercetători, se pare însă că tegulele respective se referă mai probabil la *ala Ituraeorum Sagittariorum*²⁴, lipsa totală a inscripțiilor litice din Pannonia care să pomenească *ala Siliana* făcînd dificilă identificarea castrului în care a staționat. După părerea lui A. Radnóti și L. Barkóczi, este posibil ca staționarea ei să fi fost pe un sector de limes, poate la Bölcske, unde este presupusă și staționarea alei *I Brittonum c.R.*²⁵

O problemă care a suscitât păreri contradictorii este legată de participarea unității la războaiele dacice. Dovezile care au fost aduse în sprijinul acestor păreri sînt două inscripții onorifice, redînd carierele complete a doi procuratori de rang ecvestru care îndeplinisera amîndoi funcțiile de *praefecti* în *ala Siliana*. Greutatea datării acestor prefecturi rezidă în faptul că ele sînt intercalate în cîte un *cursus honorum*, complet ceea ce este drept, dar greu de datat în toate etapele sale. Deoarece există dificultăți de datare și, deci, păreri contradictorii asupra acestor cariere,

¹⁹ Tacitus, *Agricola*, 39, *Germania*, 37; Plinius, *Paneg.*, 11, 4; 16, 3 etc.; P. Kneisel, *Die Siegestitulatur der römischen Kaiser, Hypomnemata* 23, Göttingen, 1969, p. 43 sqq.

²⁰ Iordanes, *Getica*, 76; C. Patsch, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan*, Wien-Leipzig, 1937, p. 3 sqq.

²¹ Cassius Dio, LXVII, 7.

²² R. Weinand, în *RE*, VI, 2575 sq., s.v. *Domitianus*.

²³ T. Nagy, în *ArchÉrt.*, 82, 1955, p. 235; *Idem*, în *ActaArchHung.*, VII, 1956, p. 51 sq.; J. Szilágyi, *Intercisa*, II, p. 14 sq. și *ArchÉrt.*, 1942, p. 175, fig. 3.

²⁴ A. Radnóti—L. Barkóczi, *The Distribution of Troops in Pannonia Inferior during the 2-nd Century A. D.*, în *ActaArchHung.*, I, 1951, p. 197 sq.; J. Fitz, *Les syriens à Intercisa*, *Latomus* 122, 1972, p. 40 sq., 44.

²⁵ A. Radnóti—L. Barkóczi, *op. cit.*, p. 221.

credem că este nimerit pentru discuția noastră să reamintim aspectele legate de aceste inscripții.

Prima dintre ele a fost descoperită la Epfach (*Abudiacum*) în Raetia și datele ce ni le furnizează sînt completate de o a doua inscripție, cu unele lacune, la fel ca și prima. Inscripția, care pomenește cariera completă a unui cavaler roman originar din Raetia, Cl. Paternus Clementianus²⁶, este următoarea: [*Claudius P]aternus Cleme[ntianus] procurator Au[g(usti) provinciar(um) Iud(aeae) v(ices) a(gens) l(egati), Sard(iniae), Africae et Noricil, praef(ectus) eq(uitum) alae Silia[nae] torquatae c(ivium) R(omanorum), trib(unus) [mil(itum) leg(ionis) . . . et] leg(ionis) [XI Claud(i)ae), praef(ectus) coh(ortis) cla]ssicae . . . fecit. Ambele inscripții retice în cinstea lui Clementianus ne oferă un nou epitet al alei *Siliana*, care, în urma decorării cu *torques*-uri, se numește acum *ala Siliana torquata* c.R. Din păcate, etapele carierei lui Cl. Paternus Clementianus nu au putut fi stabilite cu exactitate, fapt care a determinat emiterea mai multor supoziții referitoare la evenimentele care au dus la cîștigarea acestei distincții. C. Cichorius²⁷ ignora acest prilej, ca și Á. Buday²⁸. V. Christescu²⁹ considera că apelativul *torquata* ar data din perioada în care unitatea se afla în Dacia, iar W. Wagner³⁰ datează, destul de vag, evenimentul în secolul II. Nesiguri în a stabili o legătură mai precisă între noul epitet și un anume eveniment militar din vremea lui Traian sînt și A. Radnóti și L. Barkóczi³¹, în schimb T. Nagy³² atribuia funcția de *praefectus equitum* a lui Clementianus unei perioade de după anul 107, cînd trupa ar fi participat la războiul cu sarmații al lui Hadrian, pe cînd acesta era guvernator al Pannoniei Inferior³³. După părerea mai recentă a lui A. Radnóti³⁴, epitetul *torquata* este greu de încadrat cronologic, asupra soluțiilor propuse de el rezervîndu-ne cîteva cuvinte în cele ce urmează. În sfîrșit, G. Alföldy crede că Cl. Paternus Clementianus a îndeplinit *prima militia* în calitate de *praef. coh. I classicae p. f.* în jurul anului 100 e.n.³⁵, după care devine *tribunus militum leg. XI Claudiae* pe cînd aceasta se afla deja în Moesia Inferior, comanda alei *Siliana torquata* c.R. exercitînd-o în Dacia³⁶.*

O a doua inscripție, mult discutată în acest context, este cea descoperită la Thuburbo Majus în *Africa proconsularis*, în onoarea lui M. Vet-

²⁶ CIL III, 5775, 5776. În legătură cu același personaj, v. și CIL III, 5777, 14362, 14363; F. Vollmer, *Inscriptiones Baivarum Romanae*, München, 1915, nr. 85; A. Stein, *PIR*², II, 230, nr. 953; H.—G. Pflaum, *Carrières*, I, 1960, 354 sqq., nr. 150 bis; K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten am Rhein und Donau*, Bonn, 1951 (Abodiacum 77, nr. 4); G. Alföldy, *Hilfstruppen*, p. 32, 113 nr. 112, 124.

²⁷ C. Cichorius, în *RE*, I, 1261, s.v. *ala*.

²⁸ Á. Buday, *Római felirattan*, Cluj, 1914, p. 253.

²⁹ V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, p. 215.

³⁰ W. Wagner, *Dislokation*, p. 69.

³¹ A. Radnóti—L. Barkóczi, *op. cit.*, p. 198.

³² T. Nagy, în *ActaArchHung*, VII, 1956, p. 51.

³³ A. Mócsy, în *RE, Suppl.*, IX, 553 sq., s.v. *Pannonia*.

³⁴ A. Radnóti, *Zur Auszeichnung „torquata“ und „bis torquata“ der Auxiliartruppen*, în *Germania*, 39, 1961, p. 460.

³⁵ G. Alföldy, *Hilfstruppen*, p. 113 nr. 112.

³⁶ *Ibidem*, p. 56, 124.

tius Latro³⁷. Inscricția africană ne prilejuiește elemente de datare mai precise ale carierei procuratoriene a lui Latro și este importantă, întrucît ea atestă un nou apelativ al aiei, decorată între timp și cu *armillae*. Deoarece și asupra acestui moment al carierei lui M. Vettius Latro părerile sînt contradictorii, vom discuta mai pe larg inscripția.

Carierea lui M. Vettius Latro, născut în jurul anului 60 e.n. în colonia Iulia Thuburbo din Africa, se întinde pe intervalul 93—128 e.n. A fost mai întii *flamen divi Augusti, sacerdos Cererum anni CXXXVII* (la Carthagina în 93 e.n.)³⁸, *equo publico, in quinque decurias adlectus*. Își începe cariera armelor cu funcția de *praefectus cohortis I Alpinorum equitatae* cu care participă la războiul lui Traian cu dacii, obținînd înalte distincții militare (*donis donatus ab imperatore Caesare Nerva Traiano Augusto Germanico Dacico bello Dacico hasta pura corona murali vexillo argenteo*). Îndeplinește apoi funcția de *tribunus militum leg. II Adiutricis p.f.*, după care devine *praefectus alae Silianae c.R. torquatae armillatae*. În continuare este avansat, îndeplinind funcțiile de *procurator annonae Ostiae et in Portu, procurator provinciae Siciliae, procurator Alpium Cottiarum, procurator Mauretaniae Caesariensis*, ultima funcție în anul 128 e.n.³⁹

Inscripția de la Thuburbo Majus oferă o datare precisă a ultimei funcții procuratoriene a lui Latro, în anul 128 e.n., în schimb intervalul de timp în care acesta și-a îndeplinit *militiae* este mai dificil de stabilit, ca și în cazul lui Cl. Paternus Clementianus. Cu toate acestea, știm că Latro a participat cu *cohors I Alpinorum* la războiul dacic, fiind și decorat pentru bravură, aceasta probabil în al doilea război dacic⁴⁰. După A. Radnóti⁴¹, din analiza carierei lui M. Vettius Latro ar rezulta că prefectura acestuia a fost îndeplinită în ultimii ani de domnie ai lui Traian, el optînd pentru al doilea război dacic, caz în care pentru cele patru funcții procuratoriene care urmează ar rămîne un interval pe care același autor îl consideră destul de mare. Deși încearcă o datare mai strînsă a prefecturii aiei, după 107 și înainte de 114, plasînd comanda lui Clementianus imediat înainte sau după Latro, el recunoaște că lipsesc dovezile participării trupei în al doilea război dacic.

În acest punct al discuției noastre se cuvine să amintim că *ala Siliana* nu pare să fi luat parte la primul război dacic, din anii 101—102, deoarece este atestată, împreună cu mai sus pomenita *coh. I Alpinorum*, într-o diplomă militară pentru armata Pannoniei, descoperită la Aquincum

³⁷ *AnnEp*, 1939, 260, nr. 81; L. Poinssot, *CRAI*, 1939, p. 138 sqq.; A. Merlin, *Inscriptions latines de la Tunisie*, Paris, 1944, nr. 720; *RE*, VIII A (1958), 1860, nr. 35; Bengt E. Thomasson, *Die Statthalter der römischen Provinzen Nordafrikas von Augustus bis Diokletianus*, II, Lund, 1960, p. 254 sqq.; H.—G. Pflaum, *Carrières*, I, 1960, p. 240 sqq.; Bengt E. Thomasson, *SPQR*, Göteborg, 1975, p. 87 sq. (cu bibliografia completă); cf. *PIR*, III, 1898, 413, nr. 332 (*CIL* VIII, 8369); *PIR*, V, 332.

³⁸ *RE*, VIII A, 1860, nr. 35.

³⁹ P. von Rohden—H. Dessau, *PIR*, III, 1898, 413, nr. 332; Bengt E. Thomasson, *Die Statthalter*, p. 254 sq.; *Idem*, *SPQR*, p. 87 sq.

⁴⁰ G. Alföldy, *op. cit.*, p. 32, nota 158.

⁴¹ A. Radnóti, *op. cit.*, p. 460 sq.

și datînd din 19 noiembrie 102 (3 ale și 5 cohorte)⁴². Acesta ar fi un argument al participării cohorței *I Alpinorum*, sub comanda lui Latro, la al doilea război dacic, oaz în care, evident, acesta a comandat *ala Siliana* după încheierea celui de al doilea război, așa cum opinia și Radnóti, cu mențiunea însă că acest moment poate fi plasat, cel puțin teoretic, într-un interval de timp mai larg, dar cu certitudine în vremea cînd unitatea se afla în Pannonia. Concluzia ce s-ar impune este aceea a neparticipării alei *Siliana* la primul război dacic și, după toate probabilitățile, nici la cel de al doilea⁴³, întrucît dovezile în acest sens sînt neconcludente. Cu atît ni se pare mai greu de admis ipoteza lui G. Alföldi, după care epitetele *torquata armillata* ar fi fost dobîndite în urma primului război, după cum o datare a acestor distincții din vremea cînd trupa se afla încă în Germania Inferior⁴⁴ este cu atît mai lipsită de suport documentar.

Din păcate, comenzile alei *Siliana* ale lui Clementianus și Latro, intercalate în cîte un *cursus honorum* extins pe o perioadă mai lungă de timp, nu pot fi date cu certitudine nici utilizînd datele referitoare la *militia* anterioară, în ambele cazuri tribunatul unor legiuni. Astfel, Clementianus a fost *tribunus militum leg. XI Claudiae*, despre care se știe că a stat la Brigetio în perioada primului război cu dacii, iar după cel de al doilea sau, după alte păreri, după anul 115, a fost transferată în Moesia Inferior, la Durostorum⁴⁵. În situația în care Clementianus a servit în legiunea aflată deja în Moesia Inferior, cum pare a înclina Pflaum⁴⁶ și cum consideră de fapt și G. Alföldy⁴⁷, atunci apare clar faptul că viitoarea comandă a alei nu se mai află în legătură cu o participare la războaiele dacice. Trebuie menționat și un alt element cronologic în acest caz, anume o comandă anterioară și într-o altă legiune, înaintea legiunii a *XI-a Claudia*, legiune omisă în inscripție, datorită unei lacune. Prin aceasta, comanda alei este și mai mult îndepărtată, ca timp, de războaiele dacice, fiind un argument în plus pentru exercitarea tribunatului în Moesia.

Cît privește evoluția asemănătoare a carierei lui Latro, acesta fusese de asemenea *tribunus militum*, dar în *legio II Adiutrix p.f.*, după care primește comanda alei *Siliana*, decorată între timp și cu *armillae* și purtînd epitetele de *torquata armillata*. Legiunea se afla la Aquincum, dar de abia după întoarcerea din războiul partic al lui Traian, înlocuind legiunea *X Gemina* transferată, cu această ocazie, la Vindobona. Dacă această supozitie este corectă, atunci prefectura alei poate fi plasată după războiul partic, neavînd legătură neapărat cu momentul decorării respectivei unități. H.—G. Pflaum a încercat, într-un mod ingenios, să rectifice cronologia carierei lui Clementianus⁴⁸, care, după opinia sa, ar

⁴² CIL XVI, 47.

⁴³ T. Nagy, în *ArchErt*, 82, 1955, p. 235; *idem*, în *ActaArchHung*, VII, 1956, p. 51; A. Radnóti—L. Barkóczi, *op. cit.*, p. 197 admit că ar fi participat la al doilea război dacic.

⁴⁴ G. Alföldy, *op. cit.*, p. 32, nota 158.

⁴⁵ Situația trupelor annonice sub Traian, la Mócsy, în *RE, Suppl.*, IX, 614 sq., s.v. *Pannonia*; Ritterling, în *RE*, XII, 1694 sq., s.v. *legio*; H.—G. Pflaum, *Carrières*, I, 1960, p. 356.

⁴⁶ H.—G. Pflaum, *Carrières*, I, 1960, p. 356.

⁴⁷ G. Alföldy, *op. cit.*, p. 56, 124.

⁴⁸ H.—G. Pflaum, *Carrières*, I, 1960, p. 355 sqq., nr. 150 bis.

fi contemporan cu Antonius Pius. Unul din elementele principale ale argumentației sale îl constituie chiar epitetul *torquata*, care, la prima vedere, pare a fi anterior celor de *torquata armillata* din inscripția în cinstea lui Latro. Reputatul savant francez consideră ca o probabilitate faptul că în inscripția lui Clementianus a putut fi omis epitetul *armillata*, caz în care anterioritatea comenzii exercitate de Clementianus față de cea a lui Latro nu ar mai fi o realitate evidentă, operînd strict cu succesiunea logică în timp a epitetelor unității în cauză. Cu alte cuvinte, manevrînd rigid doar cu aceste elemente de datare, nu ar fi trase concluzii ferme de natură cronologică asupra unor cariere ecvestre strălucite, epitelele unității respective neconstituind un element de datare atît de sigur. Pflaum, după ce înlătura piedica ce ar fi constituită de pomenita omisiune, arată că după *militiae tres*, îndeplinite în zona dunăreană, Clementianus devine procurator financiar al Iudeii, funcție care, în principiu, trebuie să fi fost îndeplinită înainte de anul 135⁴⁹, dată după care, de fapt după războiul iudaic al lui Hadrian, provincia va fi numită Syria Palestina.

Teza lui Pflaum, bazată pe un argument *ex silentio*, pare valabilă pînă la un anumit punct. Omisiunea dintr-o inscripție oficială a unui epitet al unei trupe comandate de fostul ei prefect, în condițiile în care inscripția reprezintă un *cursus honorum*, ar putea fi explicată în acest mod. Inscripția din castrul de la Gilău însă, care constituie *prima inscripție din Imperiu ridicată chiar de unitatea militară în cauză și la o dată sigură*, credem că dovedește dacă nu contrariul, atunci cel puțin faptul că aceste epitete, cîștigate pe cîmpul de luptă, au totuși importanță, de vreme ce sînt pomenite, și încă într-o perioadă, adică în anii 135—138 e.n., cînd unitatea se afla de mult în Dacia și cînd ecoul decorării ei în evenimente anterioare nu se stinsese. Persistența în inscripții oficiale a epitetelor adăugate la numele oficial al trupei, care a fost *ala Siliana c.R.*, pomenită numai astfel în diplome, trebuie considerată o realitate, fapt pentru care, după opinia noastră, omisiunea unui astfel de epitet într-o inscripție onorifică importantă, la puțin timp după cîștigarea lui în luptă, trebuie pusă sub semnul întrebării. În lumina aceleiași inscripții de la Gilău, totuși, unitatea pare să fi fost distinsă mai întîi numai cu *torques-uri*, caz în care numele ei în inscripția lui Clementianus este corect, după care primește și *armillae*, noul epitet, *armillata*, fiind adăugat celui vechi, fără a-l anula.

O altă problemă controversată este în legătură cu participarea alei *Siliana* la războiul partic al lui Traian. Ultima mențiune a unității în armata Pannoniei este în diploma militară de la Tokod, din 2 iulie 110 (4 ale și 10 cohorte)⁵⁰, an de masive lăsări la vatră și în Dacia⁵¹. Diploma de la Tokod, în ultimă instanță, nu ne dovedește altceva decît faptul că, la acea dată, trupa se mai afla în Pannonia, într-un castru greu de precizat. După această dată, și pînă în momentul venirii ei în Dacia, nu mai

⁴⁹ Se cunoaște însă un procurator al Iudeii și după această dată. Clementianus, de fapt, a ținut locul legatului legiunii a *X-a Fretensis*, care îndeplinea și funcția de guvernator: H.-G. Pflaum, *op. cit.*, p. 356.

⁵⁰ *CIL XVI*, 164.

⁵¹ *IDR I*, diplomele II, III.

există, din păcate, nici o știre despre prezența ei în Pannonia Inferior, deși acest fapt nu reprezintă neapărat o dovadă a plecării ei, împreună cu alte unități, în Orient, după cum s-ar putea crede judecând după lipsa ei printre unitățile menționate în diploma de la Carnuntum, din anul 114⁵². În schimb, în această diplomă este menționată *ala Frontoniana*, care apărea împreună cu *ala Siliana* și în diploma din anul 110 e.n. și, pentru a arăta că, de fapt, aceste diplome nu atestă decît lăsări la vatră în anii respectivi, vom pomeni aici și situația alei *I Flavia Gaetulorum*, care nu este pomenită în diploma de la Tokod, în schimb apare în cea de la Carnuntum din 114. A. Radnóti și L. Barkóczi se sprijineau pe ipoteza cantonării în castrul de la Bölske, între 110—114, a alei *I Flavia Gaetulorum*, care ar fi înlocuit *ala Siliana* plecată în războaiele din Orient⁵³. Dacă am accepta această ipoteză, atunci ultima mențiune a alei *Siliana* în Pannonia, din anul 110, ni s-ar părea explicabilă. Din păcate, nu există nici o mențiune literară sau epigrafică pentru a dovedi cu certitudine o plecare a unității în Orient.

O asemenea dovadă a fost considerată inscripția, incompletă, referitoare la cariera lui L. Valerius Firmus, de la Gerasa⁵⁴, ridicată acestuia în calitate de *procurator*, probabil al Arabiei, la o dată greu de precizat. Noutatea prezentată de această inscripție constă în faptul că Firmus comandase *ala Siliana* pe cînd aceasta purta noile apelative *de bis torquata bis armillata*, în urma decorării pentru a doua oară cu *torques-ur*i și *armillae*. Se remarcă omisiunea epitetelor tradiționale, *c.R.*, care însă erau purtate și în continuare, după cum o dovedesc diplomele militare și inscripția de la Gilău.

Firmus îndeplinise mai întii funcția de *tribunus coh. XXVI voluntariorum*, apoi pe cea de *tribunus militum leg. X p.f.*, încheindu-și cariera militară la comanda alei *Siliana bis torquata bis armillata*. Funcția sa procuratoriană este incompletă în inscripție, însă ea a fost considerată a fi fost procuratura Arabiei. Aceeași greutate în datarea diferitelor etape ale carierei lui Firmus împieteză și asupra precizării datei la care comandase *ala Siliana*. Despre *legio X Gemina* știm că a staționat în Pannonia, la început la Aquincum, iar după războaiele dacice la Vibodona.

Această inscripție a fost socotită o dovadă a participării alei la războiul partic⁵⁵. W. Wagner⁵⁶ crede că noile epitete au fost obținute în urma celui de al doilea război dacic, după care unitatea a rămas în Dacia, fapt în contradicție evidentă cu diploma de la Tokod. Cît privește procuratura Arabiei, aceasta ar fi fost îndeplinită, conform părerii lui A. Radnóti⁵⁷, în jurul anului 133 e.n. Un *procurator Arabiae*, anonim, este atestat pe o altă inscripție, tot incompletă, descoperită la Gerasa⁵⁸, perso-

⁵² CIL XVI, 61.

⁵³ A. Radnóti—L. Barkóczi, *op. cit.*, p. 221.

⁵⁴ JRS, 18, 1928, p. 148; *AnnÉp*, XXII, 1930, 92.

⁵⁵ T. Nagy, în *ActaArchHung*, VII, 1956, p. 51, nota 23; C. Daicoviciu—D. Prottase, în *ActaMN*, I, 1964, p. 167.

⁵⁶ W. Wagner, *Dislokation*, p. 68.

⁵⁷ A. Radnóti, *op. cit.*, p. 460.

⁵⁸ C. B. Welles, *Gerasa, City of the Decapolis*, 1938, nr. 171.

najul onorat de veteranii legiunii a VI-a *Ferrata*, eliberați în jurul anilor 158 e.n., fiind, după toate probabilitățile, același L. Valerius Firmus. Radnóti nu este sigur dacă noile epitete, *bis torquata bis armillata*, sînt obținute după războiul partic sau după cel sarmatic din 117—118, prefectura lui Firmus fiind cu certitudine din timpul lui Hadrian, cu alte cuvinte fiind îndeplinită în Dacia. Oricum, trebuie să recunoaștem că inscripția de la Gerasa nu constituie o dovadă a participării alei *Siliana* la războiul partic, deși acest lucru, nedovedit de nici un izvor, nu poate fi aprioric exclus.

Problema cea mai dificilă este stabilirea unei legături cronologice, dacă aceasta există, în succesiunea diferitelor apelative purtate de *ala Siliana*. Deși logică, această succesiune în ordinea: *torquata, torquata armillata (torquata et armillata)* și *bis torquata bis armillata* trebuie corelată cu diferitele evenimente politico-militare care au determinat decorațiile succesive ale unității. Dacă primele două distincții cu *torques*-uri și apoi și cu *armillae* pot fi obținute, mai curînd, după războaiele dacice, de pildă în războiul din 107 contra sarmaților, dar mai ales în cursul marelui război dunărean al lui Hadrian din 117—118 e.n., epitetele *bis torquata bis armillata* sînt foarte greu de pus în legătură cu un eveniment militar la care a participat trupa. Acest lucru se datorește inscripției de la Gilău, care, datînd cel mai devreme de la începutul anului 135 și cel tîrziu din 138 e.n., ne arată că la acea dată tîrzie unitatea se mai numea *torquata et armillata*, despre o omisiune a indicației de *bis* neputînd fi vorba. Dacă argumentul logic este corect, atunci e evident că inscripția în onoarea lui Firmus se referă la evenimente mai tîrzii. Este însă greu de acceptat, doar pe baza acestui element de datare, o participare a unității de la Gilău la un eveniment de amploare de la sfîrșitul domniei lui Hadrian și începutul celei a lui Antoninus Pius, deși, teoretic, acest lucru nu poate fi exclus cu desăvîrșire. Plecarea unor unități din Pannonia și alte provincii, printre care probabil și din Dacia, mai ales trupe de călareți, în Orient, la războiul iudaic, încheiat în 135, sau în cel din Mauretania de la începutul domniei lui Antoninus Pius, nu este dovedită de prea numeroase știri, dar poate fi presupusă teoretic. O participare a alei *Siliana*, chiar sub comanda lui Firmus, la războiul iudaic este posibilă, caz în care ar trebui să acceptăm o decorare succesivă în decursul unei perioade foarte scurte, să zicem la sfîrșitul anului 134 și la începutul celui următor. În orice caz, inscripția de la Gilău reprezintă un bun cîștigat, dovedind ponderea pe care această unitate de cavalerie a jucat-o în zona dunăreană într-o perioadă de mari frămîntări, determinate de tulburările de după moartea lui Traian, în principal. Deși doar teoretic posibilă, succesiunea cronologică a diferitelor apelative ale unității trebuie luată în considerare, deoarece aceste apelative, așa cum am arătat, nu sînt menționate decît pe cîteva inscripții, dintre care una și din Dacia. În restul inscripțiilor, cu caracter privat, din Dacia și, mai ales, pe diplomele militare, numele unității nu apare decît simplu, *ala Siliana* (în cazul primelor), respectiv *ala Siliana c.R.* (în diplome).

Neavînd, prin urmare, suficiente dovezi pentru a accepta participarea unității la campania din Orient a lui Traian, este de presupus, mai probabil, staționarea ei pînă la sfîrșitul domniei acestui împărat în Pan-

nonia, într-un castru greu de precizat deocamdată. Ridicarea semințiilor barbare, în frunte cu sarmații iazygi, oa și marele război dunărean declanșat după moartea lui Traian, a implicat probabil și *ala Siliana*, care a avut misiunea de a apăra limesul și de a face față situației grave din anii 117—118, care a afectat și Dacia vecină⁵⁹. Probabil în cursul acestor evenimente unitatea este decorată cu *torques*-uri și *armillae*, fiind transferată apoi în Dacia. Este greu de spus dacă unitatea respectivă a făcut parte, pentru scurt timp, din provincia unitară Dacia, sau este trimisă aici de abia după crearea, în 118 sau 119, a Daciei Superior; cu certitudine însă ea va fi înglobată în armata Daciei Porolissensis, creată imediat după anul 120 e.n.,⁶⁰ fixându-se, ca loc de staționare permanent, castrul de la Gilău.

II. Ala Siliana în armata Daciei Porolissensis

Unitatea nu apare menționată în diplomele emise în anul 120 pentru armata Daciei Superior⁶¹, ceea ce nu reprezintă, neapărat, o dovadă a faptului că ea nu se afla la această dată sub comanda guvernatorului Iulius Severus, explicația putînd-o constitui faptul că din recent transferata trupă încă nu s-au făcut lăsări la vatră. De asemenea, *ala* nu este menționată nici în diploma de la Gherla, din 11 august 123, pentru armata Daciei Porolissensis⁶², deoarece aceasta reprezintă o confirmare ulterioară a lăsării la vatră a unor unități din armata Daciei și a Pannoniei Inferior, participante la evenimentele tulburi din timpul comandai excepționale a lui Q. Marcius Turbo. Cea mai timpurie mențiune a alei *Siliana* într-un document precis datat, din Dacia, cel puțin în stadiul actual al cunoștințelor noastre, este într-o diplomă militară fragmentară descoperită în castrul de la Gilău și datată 14—30 aprilie 127 e.n.⁶³ Deși numele trupei lipsește din această diplomă, fragmentară, cum am văzut, dat fiind faptul că *ala* a făcut întotdeauna parte din armata Daciei Porolissensis și deoarece diploma a fost descoperită în cursul noilor săpături în castrul de la Gilău, unde ea a fost cantonată permanent, este aproape cert că diploma din anul 127 a fost acordată unui soldat din *ala Siliana*.

Istoria ei este nemijlocit legată de castrul de la Gilău, unde a staționat pînă la părăsirea provinciei Dacia, la sfîrșitul domniei lui Aurelian. Este neîndoios că rolul militar al acestei unități, deosebit de mobilă datorită caracterului ei, era major, căci, deși aflată în vecinătatea orașului Napoca, asigurîndu-i protecția dinspre vest⁶⁴, misiunile ei au fost

⁵⁹ A. Radnóti—L. Barkóczi, *op. cit.*, p. 198, nota 62, în care acceptă și posibilitatea participării la războiul partic, după care ar fi fost trimisă în Dacia doar în anul 118; cf. C. Daicoviciu—D. Protase, *op. cit.*, p. 167; D. Isac, *A New Military Diploma from Gilău*, în *Epigrafica*, Ed. Academiei R.S.R., 1977, p. 73.

⁶⁰ I. I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1973, p. 36 (cu toată bibliografia problemei).

⁶¹ *DiplD* V (29 iunie 120 — Căsei) și VI (29 iunie 120 — Porolissum).

⁶² I. I. Russu, *op. cit.*, p. 19—31; *DiplD* VII.

⁶³ D. Isac, *op. cit.*, p. 69—73.

⁶⁴ M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, Ed. Științifică, București, 1969, p. 123.

mai complexe, vizînd și zona limesului și, mai ales, zona auriferă. Un asemenea rol complex, în cazul unei ale, este perfect justificat, cu atît mai mult cu cît castrul de la Gilău se află retras pe o linie „intermediară“ de apărare⁶⁵. Ca în cazul majorității covârșitoare a auxiliilor Daciei romane, nu deținem știri directe referitoare la participarea unității sau a unor efective ale ei la misiuni în interiorul provinciei sau în alte părți ale Imperiului, deși acestea, cu siguranță, au existat. De aceea lipsa acestor date nu poate fi suplinită decît printr-o cunoaștere cît mai profundă, sub raport arheologic și istoric, a castrului de la Gilău, aspectele organizării unității putînd fi reconstituite parțial pe baza urmelor epigrafice descoperite aici sau în imediata apropiere a castrului.

Săpăturile arheologice din anii 1976—1978⁶⁶ din castrul de la Gilău au confirmat faptul că faza de pămînt datează, cu cea mai mare probabilitate, de la începutul domniei lui Hadrian, ridicarea castrului fiind nemijlocit legată de transferarea din Pannonia a trupei, după evenimentele de la Dunăre din anii 117—118, și de înglobarea ei în armata Daciei Porolissensis. Orientat cu *porta praetoria* spre orașul Cluj-Napoca (adică spre est) și avînd în partea lui de sud și de vest o întinsă așezare civilă, castrul, cu dimensiunile de 221×137,50 m, este refăcut în piatră destul de curînd, probabil în ultimii ani de domnie ai împăratului Hadrian. Bastionul din colțul de NV și, mai ales, bastioanele dreptunghiulare cu ieșind al porții *decumana*, reprezintă indicii ale unei datări timpurii, probabil hadrianee, a fazei de piatră, care își găsește o analogie din acest punct de vedere la castrul de la Feldioara⁶⁷.

Săpăturile mai vechi, cît și cele noi, nu au identificat în castru decît prezența alei *Siliana*, atestată de tegule ștampilate, două diplome militare și recenta inscripție prezentată la începutul acestor rînduri. Cu toate acestea, a fost emisă, cu mult timp în urmă, ipoteza prezenței și a altei unități în castru, pe baza lecturii forțate a unei inscripții fragmentare descoperite în comuna Gilău în anul 1855 (vezi nr. 7, în continuare). Deoarece există și astăzi tendința acreditării ideii potrivit căreia în castrul de la Gilău a fost cantonată, pentru scurt timp, înaintea alei *Siliana*, și o altă trupă, credem că este locul potrivit pentru reluarea acestei discuții.

Inscripția, fragmentară, a fost publicată pentru prima dată de K. Torma⁶⁸, fiind pierdută astăzi. Ea menționează pe un *eq(ues)* al unei ale, pe nume Ulpius Saturninus, numele unității respective terminîndu-se cu literele ...*EC*. Torma a întregit numele trupei prin *a [la Gall] ec(orum)*, iar cu ocazia publicării inscripției în *Corpus (CIL III, 849)* s-a propus lectura *eq(ues) a [l(ae) Thra] ec(um)*. Lectura a fost adoptată de

⁶⁵ N. Gudea, în *ActaMP*, I, 1977, p. 119 sqq.

⁶⁶ Săpăturile recente au fost prezentate de noi la sesiunea anuală de *Rapoarte ținută la Oradea* (1979); despre vechile săpături, vezi *SCIV*, III, 1952, p. 317 sq.; *Materiale*, II, 1956, p. 687—703; *Materiale*, V, 1959, p. 453—458.

⁶⁷ N. Gudea—I. Pop, în *Pontica*, X, 1977, p. 337.

⁶⁸ K. Torma, *Adalék északnyugoti Dacia föld- és helyiratához*, în *A. M. Tudom. Akademia Evk.*, XI, II, 1863 (1864), p. 7, nr. 1.

J. Szilágyi⁶⁹, V. Christescu⁷⁰ și W. Wagner⁷¹. C. Daicoviciu⁷² se îndoia de lectura sugerată de Mommsen în *Corpus*, iar M. Macrea⁷³ și Șt. Ferenczi⁷⁴ consideră staționarea la Gilău a unui corp de trupă cu acest nume drept puțin probabilă. În schimb, recent, N. Gudea⁷⁵, chiar dacă nu acceptă lectura din *CIL*, consideră totuși că *CIL* III, 849 menționează „o unitate care a staționat aici imediat după războaiele dacice și apoi s-a retras”. În sfârșit, I. I. Russu⁷⁶ consideră lectura din *CIL* III, 849 drept improbabilă optînd mai curînd pentru *ala Siliana*.

Desigur, este dificil a se face considerații epigrafice asupra unei inscripții probabil pierdute azi și care nu a fost măcar publicată într-o formă adecvată (fotografie sau, cel puțin, desen). Lecturile lui Torma și Mommsen ni se par cu atît mai forțate, cu cît o unitate cu acest nume nici nu a existat. Dacă, într-adevăr, Torma a citit corect literele *EC* de la sfîrșitul numelui alei respective, ceea ce astăzi este imposibil de infirmat sau de acceptat, atunci lectura devine, din motivul arătat mai sus, aproape imposibilă. Și, dacă literele în cauză au fost corect citite, fapt posibil, atunci ar putea, mai curînd, să fie propusă lectura, tot ipotetică, dar mai reală, *eq(ues) a[l(ae) El]ec(torum)*, despre care știm că este atestată în *Dacia Porolissensis*⁷⁷. Recunoaștem însă că orice întregire, în lipsa posibilității controlului, este de natură absolut ipotetică. Impresia noastră este că lectura din *Corpus* nu poate fi acceptată și, dată fiind starea inscripției în momentul în care a fost citită de Torma, ar fi vorba, mai curînd, de *ala Siliana*. Aceasta și deoarece, așa cum se va arăta în continuare, în inscripțiile de la Gilău, în majoritate funerare și de caracter privat, numele unității, fără epitetul *c.R.*, apare adeseori în forme grafice simplificate și greșite. Rămîne, prin urmare, ca sigur faptul că unitatea militară care a ridicat castrul și a staționat aici în mod neîntrerupt a fost *ala Siliana*, urmînd ca cercetările arheologice viitoare să lămurească acest aspect.

Ștampilele tegulare ale alei *Siliana*, descoperite în castrul de la Gilău și în zona înconjurătoare, sînt de două tipuri principale⁷⁸. Primul tip, fără cartuș, are cîteva variante și este cel mai frecvent. Două variante ale acestui tip apar cu deosebită frecvență, prima în care, cu un instrument metalic, sînt adîncite literele *ALS*, primele două în ligatură (fig. 3 a), respectiv o a doua variantă grafică, în cadrul căreia vîrfurile literei *A* este prelungit (fig. 3 b), ambele variante citindu-se fără difi-

⁶⁹ J. Szilágyi, în *DissPann*, II, 21, 1946, p. 10, 64. În mod cu totul eronat, el presupune staționarea la Gilău și a altor trupe (*ala I Thracum, coh. I Britannica și n. Palmyrenorum sagittariorum*).

⁷⁰ V. Christescu, *op. cit.*, p. 182.

⁷¹ W. Wagner, *Dislokation*, p. 69 („Möglich, dass die Truppe in der erstes Hälfte des 2. Jhs. dieses Kastell kurze zeit besetzt gehalten hat“).

⁷² C. Daicoviciu, în *AISC*, IV, 1941—1943, p. 319 („lectură *Ala Thracum* din *CIL* III 849 e absolut nesigură“); idem, în *Apulum*, VII/1, 1968, p. 267, nota 30.

⁷³ M. Macrea, *op. cit.*, p. 206, 216.

⁷⁴ Șt. Ferenczi, în *ActaMN*, V, 1968, p. 93.

⁷⁵ N. Gudea, în *ActaMP*, I, 1977, p. 117 sq.

⁷⁶ I. I. Russu, în *SCIV*, 23, 1972, p. 67.

⁷⁷ *Idem*, în *ActMuz*, 1956, p. 129 sq.

⁷⁸ Vezi J. Szilágyi, în *Közlemények*, I, 1941, p. 118.

cultate *Al(a) Siliana*. La nord-vest de Gilău, în comuna Viștea, unde este prezent acest tip, a fost descoperită și o a treia variantă, în care literele *AL* nu sînt în ligatură⁷⁹, ștampilă mai rară, după cum se pare. Tot rare, și deocamdată atestate doar la Viștea, sînt ștampilele în cartuș cu *tabula ansata*⁸⁰ (fig. 3 c), în care literele *AL SIL*, fără ligaturi, se citește *al(a) Sil(iana)*. În stadiul actual al cercetărilor este imposibilă stabilirea unor raporturi oronologice sigure între aceste tipuri și variante, însă tipul al doilea fiind, se pare, mai rar, nu ar fi exclus să fie cel mai timpuriu. Răspîndirea tegulelor ștampilate ale alei *Siliana* și în zona înconjurătoare nu trebuie să surprindă. Acestea, împreună cu inscripțiile de la Gîrbău, ridicate probabil de veterani împreună cu familiile lor, reprezintă dovezi ale existenței pe drumul Napoca—Porolissum⁸¹ ale unor așezări civile de veterani.

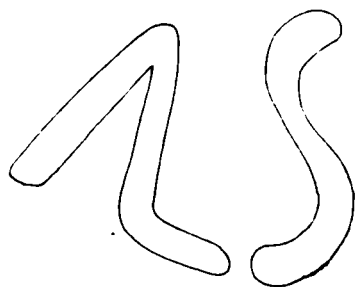

Fig. 3a — Tegule cu ștampila alei Siliana (primul tip sc: $\frac{1}{2}$).

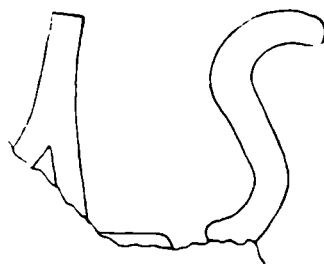

Fig. 3b — Tegule cu ștampila alei Siliana (primul tip, variantă sc: $\frac{1}{2}$).

Fig. 3c — Tegule cu ștampila alei Siliana (al doilea tip, — după Szilágyi).

⁷⁹ *Idem*, în *DissPann*, II, 21, 1944, p. 51 (XIV, 199).

⁸⁰ *Idem*, în *Közlemények*, I, 1941, p. 118, fig. 3 și în *DissPann*, II, 21, 1944 p. 51 (XIV, 198).

⁸¹ Șt. Ferenczi, în *ActaMN*, IX, 1972, p. 404.

Numele oficial și complet al unității de la Gilău, cel puțin pînă la sfîrșitul domniei lui Hadrian, era *ala Siliana c.R. torquata et armillata*, relevat de inscripția prezentată la începutul acestui studiu. Deși greu de demonstrat, plecarea unor efective de la Gilău într-o campanie externă, ca războiul iudaic al lui Hadrian sau, eventual, acțiunea din Mauritania a lui Antoninus Pius, nu ar reprezenta o imposibilitate, judecînd după decorarea pentru a doua oară a unității (*bis torquata bis armillata*), într-o vreme cînd ea era sub comanda lui L. Valerius Firmus. Referitor la inscripția descoperită în castrul de la Gilău, trebuie să ne gîndim că unitatea și-a exprimat devoțiunea față de împărat cu ocazia unui eveniment deosebit, petrecut la sfîrșitul domniei sale. Să reprezinte acesta încheierea războiului iudaic în 135, caz în care inscripția s-ar data din acest an, sau, poate, celebrarea, în 137, a vicenaliilor prilejuite de împlinirea a douăzeci de ani de domnie? Un alt eveniment care a putut prilejui onorarea împăratului printr-o astfel de inscripție ar putea fi legat direct de viața castrului, ceace ar fi mai probabil. Ne gîndim la refacerea lui în piatră, într-o perioadă timpurie, care nu vedem de ce nu ar putea fi pusă pe seama lui Hadrian, mai ales că în Dacia mai sînt cunoscute inscripții ridicate de trupe la sfîrșitul domniei sale și care sînt considerate, îndeobște, a menționa un asemenea eveniment⁸².

Staționarea în Dacia Porolissensis a alei *Siliana* este menționată în mai multe diplome militare, înșirate în intervalul 127—164. Iată, în continuare, lista lor în ordine cronologică:

1. *Gilău* (castru, 1976), 14—30 aprilie 127; Dacia Porolissensis, probabil *ala Siliana*; *Epigraphica*, p. 69—73.

2. *Gherla* (castru, 1960), 2 iulie 133; Dacia Porolissensis, *coh. I Britannica* ∞ (*Siliana* în r. 5); procurator praesidial Flavius Italicus; *DiplD XI*.

3. *Domașnea* (1828), *Mehadia* (castru, 1943), 154; Dacia Porolissensis, *coh. I Ulp. Brittonum* ∞ (*Siliana* în r. 6); procurator praesidial Macrinus Vindex; *DiplD XVII*; B. Lörincz, în *Arheološki Vestnik*, XXVIII, 1977, p. 369 sq.

4. *Gilău* (castru, 1951), 21 iulie 164; Dacia Porolissensis, *ala Siliana c.R.*; prefect C. Aurelius Atilianus, procurator praesidial Sempronius Ingenus, titularul diplomei *Acilius Dubitatus castris, ex gregale*; *DiplD XVIII*.

5. *Palatovo*, Bulgaria (1936), 21 iulie 164; Dacia Porolissensis, *coh. I Batavorum* ∞ (*Siliana* în r. 11); procurator praesidial Sempronius Ingenus; *DiplD XIX*.

6. *Căței* (castru, 1929), 21 iulie 164; Dacia Porolissensis, *coh. I Brittonum* ∞ (*Siliana*, în r. 8); procurator praesidial Sempronius Ingenus; *DiplD XX*.

7. *Buciumi* (castru, 1970), 21 iulie 164?; Dacia Porolissensis, *ala Siliana c.R.*; prefect C. Aurelius Atilianus, procurator praesidial Sempronius Ingenus, titularul diplomei [. . . B]iti f.; *DiplD XXI*.

Din analiza diplomelor militare reiese că unitatea a făcut parte doar

⁸² Racovița—Copăceni și Rădăcinești (*CIL III*, 13795, 12604, 12605); D. Tudor, *OltR⁴*, 1978, p. 288, 294 sqq.

din armata Daciei Porolissensis, *exercitus Daciae Porolisensis*⁸³, ceea ce pare a confirma venirea ei în Dacia doar la începutul domniei lui Hadrian. Recentele săpături arheologice din castrul de la Gilău au prilejuit descoperirea a două fragmente de tegule cu ștampila *EX DP*, de tipul celor de la Napoca (fig. 4), confirmând ipotezele formulate de M. Macrea în legătură cu semnificația acestor ștampile. Deoarece în diplome niciodată unitatea nu este menționată și cu epitele pe care le-a obținut în urma unor decorări pe front, nu știm pînă cînd se păstrează apelativul *torquata et armillata*, respectiv *bis torquata bis armillata*.

Din inscripțiile descoperite mai ales în localitatea Gilău cunoaștem unele aspecte legate de organizarea alei. Nici un document nu-i menționează un număr de ordine, iar lipsa indicației de *miliaria* (∞) arată, probabil, că efectivul ei a fost de 500 de călăreți, ceea ce corespunde și suprafeței active a castrului de la Gilău. Din păcate, cu excepția inscripției descoperite în castru, prima de altfel, celelalte nu pot fi precis datate. Deși cunoscute de multă vreme, cele 8 inscripții descoperite mai demult, mai ales la Gilău, sînt în parte pierdute, nefiind publicate sub forma unor

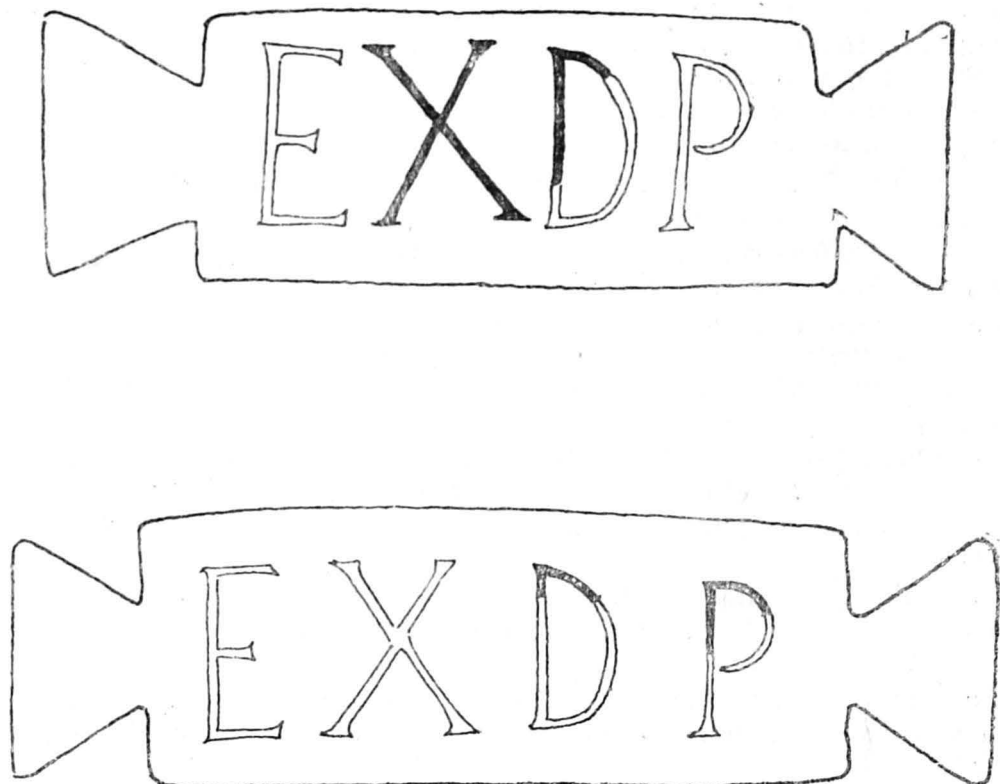

Fig. 4 — Tegule cu ștampila *EX DP*, din castrul de la Gilău sc: $\frac{1}{1}$.

⁸³ M. Macrea, *Exercitus Daciae Porolissensis et quelques considérations sur l'organisation de la Dacie Romaine*, în *Dacia*, N.S., VIII, 1964, p. 145—160; cf. și N. Gudea, în *ActaMP*, I, 1977, p. 117. Tegule cu ștampila *EXDP* au fost descoperite la Napoca, Potaissa, Romita, la care se adaugă cele două ștampile fragmentare de la Gilău.

clisee fotografice sau măcar în desen, fapt pentru care credem că este nimerită o prezentare a lor în acest context, cu fotografia și desenul celor păstrate în Muzeul de Istorie al Transilvaniei, în cazul celor socotite pierdute apelînd la textul din *Corpus*. Cele 8 inscripții, la care se adaugă acum a 9-a, descoperită recent în castru, sînt următoarele:

1. Agrij (jud. Sălaj), *CIL* III, 840: ... [eq(ues) al(ae)] Sil(ianae) | vix(it) an(nis) XLVI, Arruntius | Lucilianus fil(ius) vix(it) an(nis) X/VIII, Arruntius Latinus | [f]il(ius) vix(it) an(nis) V, Ulpia | Amadusa coniux | b(ene) m(erentibus) p(osuit). Praenomen-ul acestui soldat era cu certitudine Arruntius, judecînd după cele ale fiilor săi iar soția sa poartă un cognomen celtic.

2. Gilău sau, poate, Cluj-Napoca, *CIL* III, 845; altar din calcar, 114 × 48 × 37,5 cm; litere de 6—8 cm înălțime; MuzIstTrans, inv. I. 603; fig. 5: I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | Sex(tus) Vale(r)ius Satur(ninus), dec(urio) al(ae) | Sil(ianae) et col(oniae) | v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito). Pe partea superioară a altarului sînt incizate cîteva litere greu de descifrat, poate o repetare a dedicației IOM sau, poate, o adăugire ulterioară (modernă).

Fig. 5—5a. Altar votiv de la Gilău (sau Napoca). Fotografie și desen.

3. *Gilău* (punctul „Veresmart” sau „Rîpa Roșie”, pe malul Pîrîului Căpuș), *CIL* III, 846 = 7650; stelă funerară din gresie calcaroasă, spartă la partea superioară, stare de conservare precară; $153 \times 94 \times 21$ cm; litere de 6,5 – 7 cm înălțime; MuzIstTrans, inv. IN. 1324; fig. 6: *D(is)*

Fig. 6–6a. — Stelă funerară de la Gilău. Fotografie și desen.

M(anibus) / [T(iti)] Ael(ii) Vet(erani) /, T(iti) Aeli(i) / [P]auli, vet(erani) ex dec(urione) / fil(ii), vix(it) a[n(nis)] X[LII] / Val(erius) Festi(v)us [pup(il)us] / b(ene) m(erenti) pos(uit) h(ic) s(itus) e(st).

4. *Gilău* (1859), *CIL* III, 847, spartă în două: [D(is) M(anibus)]/ Aur(elius) [F]abius sig(nifer)/ al(ae) Sil(ianae) vix(it) ann(is) | XXVIII m(enses) XI/ Aur(elius) Reburus/ vet(eranus) et [F]abia/ filio pientis/ simo p(osuerunt)/, set et sibi. Cognomenul tatălui este de factură celtică.

5. *Gilău* (punctul „Veresmart” sau „Rîpa Roșie”, pe malul Pîriului Căpuș), *CIL* III, 847 a = 7651; stelă cu scena banchetului funerar (*EDR*, IV, 1930, p. 86, nr. 14, fig. 12, p. 88, nr. 18, fig. 15), spartă la partea superioară, din calcar cuarțos; 155 × 89,5 × 23 cm; MuzIstTrans, inv. I. 6911; litere de 5,5 cm înălțime; fig. 7: D(is) M(anibus)/ Aurel(ius) Carinus cor(nicularius)/ a(l)(a)(e) Sil(ianae) vix(it) annis/ XX... Aurelia Ser[ena]co[niux pientissimi/[mo]co[niu]⟨g⟩i posuit/ [b(ene)] m(erenti) p(osuit). În nr. 3 se remarcă forma greșită AII pentru ALE și grafia lui L din cuvîntul *Sil(iana)*, realizat ca un I. În r. 5 am completat cognomenul SER... prin Ser[ena], destul de frecvent, și ținînd cont de spațiul de 3 litere existent; în nr. 6 se remarcă forma CONIVCI în loc de *coniugi*.

6. *Gilău* (1830), *CIL* III, 848: [D(is) M(anibus)]/ ... nius/ Verecundus/ vet(eranus) ex dupl(ario)/ vix(it) an(nis) LIII/ Au[r]e[l(ia)] Sabina/ con[iugi] pie[n]tissimo pos(uit)... Praenomenul veteranului este greu de completat; în nr. 3, ligatura V+E și N+D din cognomenul *Verecundus*; în r. 4, în ligatură, E+T din cuvîntul *veteranus*; în r. 6, ligatura A+V în cuvîntul *Aurelia* și lipsa literelor R și L; partea finală a inscripției se poate întregi ipotetic.

7. *Gilău* (1855), *CIL* III, 849: D(is) M(anibus)/ Ulp(ius) [Satu]rminus/ eq(ues) a[l(ae)...]ec? vi(xit) an(nis)/ XXXV, [Ulp(ius) V]alenti[nus] [frat]ri/ b(ene) m(erenti) p(osuit). În r. 2, în ligatură, N+V în cognomenul *Saturninus*, iar în r. 3 A+N din cuvîntul *an(nis)*.

8. *Gilău* („Lbyaluo”, formă greșită în *Corpus*), *CIL* III, 7801: D(is) [M(anibus)]/ U[l]p(ius) Te...?/ eq(ues) al(ae) S(ilianae) [sti]/ p(cndiorum) XV vi[xit an(nis)]/XXX...|...|V...|Mac? f...| fra(tri) pienti[s]/simo/ b(ene) m(erenti) [p(osuit)]. Lipsa jumătății din dreapta a inscripției face imposibilă lectura r. 5–8 și îngreunează completarea cognomenului călărețului.

9. *Gilău* (castru, 1977): inscripția prezentată la începutul acestui studiu.

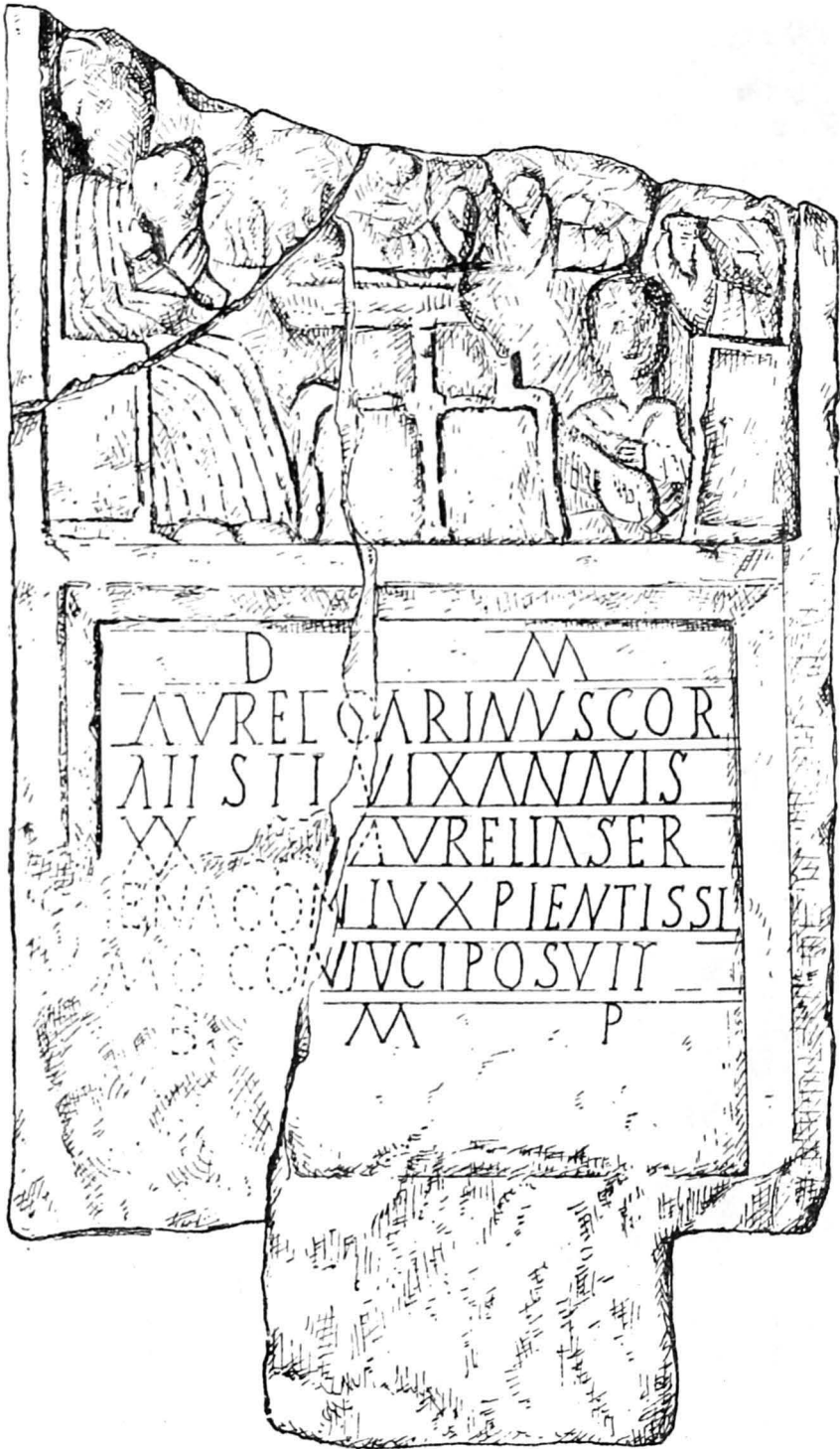
În continuare, vom alcătui o listă cu ofițerii și soldații alei, mai ales în lumina inscripțiilor, utilizînd datele probabile după Kraft⁶⁴, care însă nu comenta decît patru inscripții (*CIL* III, 840, 845, 847, 847 a = 7651).

Prin urmare, pe un număr de 8 inscripții și 2 diplome militare sînt atestați 12 soldați de diferite grade, de la decurioni la simpli *equites*, *gregarii* sau, pur și simplu, *veterani* fără indicarea gradului, semn că și aceștia erau simpli soldați. În inscripția nr. 4, care apare de două ori în tabelul nostru, sînt pomeniți un *signifer* și tatăl acestuia, care se intitulează doar *veteranus*. Se poate constata din nou că în aceste inscripții

⁶⁴ K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten am Rhein und Donau*, Bern, 1951, p. 159, nr. 572–575.

Fig. 7-7a. — Stelă funerară de la Gilău. Fotografie și desen.

Ofițerii și soldații alei Siliana în inscripțiile și diplomele din Dacia⁸⁵

Inscr. Dipl.	Numele	Funcția	Numele trupei	Datare
2	Sex. Valerius Saturninus	dec(urio) al(ae) et col(oniae)	al(a) Sil(iana)	după 193
3	T. Aelius Veteranus, T. Aelius Paulus	vet(erani) ex dec(urione)	—	mijl. sec. II
4	Aur. Fabius	sig(nifer)	al(a) Sil(iana)	sec. II
5	Aur. Carinus	cor(nicularius)	a[l]a Sil(iana)	sec. III
6	... nius Verecundus	vet(eranus) ex dupl(ario)	—	sec. III
8	Ulp. Te...	eq(ues). [sti]p(endiorum) XV	al(a) S(ilia)na	sec. II ¹
4	Aur. Reburus	vet(eranus)	al(a) Sil(iana)	sec. II
7	Ulp. Saturninus	eq(ues)	a[l(a)...]ec ?, [Sil(iana)] ?	sec. II ¹
1	[...]	[vet., eq. ?]	[al(a)] Sil(iana)	sec. II—III
4*	Acilius Dubitatus, castris	ex gregale	Siliana c.R.	164
7*	... Biti f.	—	Siliana c.R.	164 ?

numele alei este simplu, fiind omise epitetele *c(ivium) R(omanorum)*, care, în schimb, sînt prezente în diplome. În schimb, nici în inscripțiile neoficiale și nici în diplome ala Siliana nu este pomenită cu apelativele decurgînd din decorarea cu *torques*-uri și *armillae*, deși la sfîrșitul domniei lui Hadrian aceste apelative se mai păstrează, fiind menținute, cum am văzut, într-o inscripție cu un caracter oficial, ca cea descoperită în castrul de la Gilău (nr. 9, prezentată pe larg mai sus).

Un decurion, Sex. Valerius Saturninus, din inscripția nr. 2, descoperită, se pare, la Cluj-Napoca (sau, poate, la Gilău, ceea ce este, oricum, nesigur), a închinat o inscripție lui *IOM*. Acest fapt și, mai ales, calitatea pe care a mai avut-o decurionul, indicată de prescurtarea *COL*, par a pleda pentru descoperirea mai curînd la Napoca a altarului. După părerea lui N. Gostar⁸⁶, Saturninus a exercitat, concomitent, și funcția de decurion al coloniei Napoca, caz în care ar face parte dintr-un co-

⁸⁵ Numărul de ordine al inscripțiilor din tabel corespunde cu cel din lista alcătuită de noi, iar al diplomelor este marcat cu asterisc.

⁸⁶ N. Gostar, în *StCȘt Iași*, XIV, 2, 1963, p. 260 sqq.

legiu de *milites — decuriones coloniae*. M. Macrea⁸⁷ respinge ca nefondată o atare presupunere, adoptînd lectura lui Mommsen, după care el ar fi ridicat altarul împreună cu colegii, *decurio) al(ae) et col(legae)* dintr-un *collegium decurionum*. Ne raliem lui N. Gostar și invocăm, în sprijinul acestei afirmații, inscripția *CIL III, 865*, din care rezultă cu claritate că *decuriones alares* puteau ajunge membri în *ordo decurionum* din Napoca.

Inscripția *CIL III, 865* provine din Napoca și este fragmentară. Ea a fost considerată de M. Macrea⁸⁸ ca pomenind un fost prefect al alei *Siliana*, Iulius Pacatianus, despre care, din păcate, inscripția nu ne spune decît că a fost probabil *procurator* sau *praefectus*, dar al unei ale neprecizate. De asemenea, *decuriones alares*, care promisese ră ridicarea unui important monument, pot face parte din oricare altă unitate de cavalerie, *ala II Pannoniorum*, de la Gherla, de pildă. Deoarece precizarea funcției anterioare a lui Pacatianus lipsește din inscripție, el a fost mai curînd *quondam [procurator]* ca și urmașul său, procuratorul financiar Aelius Constans, ambilor făcîndu-li-se onoarea de a fi primiți în ordinul decurionilor de la Napoca. Astfel, Iulius Pacatianus nu poate fi socotit un *praefectus* al alei de la Gilău, iar *decuriones alares* nu pot fi puși în legătură cu *ala Siliana*. În aceste condiții, nu cunoaștem cu certitudine decît doi *praefecti alae Silianae*.

1. Unul dintre ei este L. Valerius Firmus de pe inscripția de la Gerasa. El comandă trupa, cînd aceasta purta apelativul de *bis torquata bis armillata*, probabil la sfîrșitul domniei lui Hadrian. Prezența lui în Orient nu trebuie legată neapărat de decorarea unității, deși am arătat că, dată fiind datarea inscripției de la Gilău, nu putem exclude cu desăvîrșire o acțiune, poate chiar în Orient, a unor efective ale alei. Probabil de origine semită, Firmus, după ce a comandat *ala Siliana*, ajunge procurator al Arabiei.

2. Al doilea prefect a fost C. Aurelius Atilianus, pomenit de două diplome militare din anul 164 (nr. 4 și 7 în lista noastră), pe timpul cînd funcția de procurator praesidial o deținea Sempronius Ingenuus. Știm despre el că a fost avansat pînă la funcția de procurator financiar al Daciei Porolissensis, prin anul 170 e.n.⁸⁹, calitate în care închină, la Napoca, un altar Fortunei Augusta⁹⁰, din care aflăm și *praenomen*-ul său exact, *C(aius)*, care lipsește din diploma de la Gilău (nr. 4).

Trecerea la sistemul recrutării locale a permis, după domnia lui Hadrian, intrarea în număr destul de mare în efectivele alei a unor elemente localnice. Acest fapt este demonstrat de cantitățile mari de ceramică dacică descoperită în castru, inclusiv în barăcile soldaților, ceramică cu o semnificație deosebită⁹¹. Deși din inscripțiile descoperite în

⁸⁷ M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, Ed. Științifică, București, 1969, p. 204 sq.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 77, 123.

⁸⁹ H.—G. Pflaum, *Carrières*, II, p. 792 sq.; cf. M. Bărbulescu, în *ActaMN*, X, 1973, p. 170 (cu toată bibliografia).

⁹⁰ *CIL III*, 853.

⁹¹ N. Gudea, în *SCIV*, 21, p. 299—312 (cu bibliografie); Idem, în *ActaMP*, I, 1977, p. 221,

Gilău nu cunoaştem nici un nume autohton, pe baza ceramicii dacice se poate considera că elementul băştinaş era puternic, determinînd pierderea caracterului „pannonic” al unităţii, începînd cu a doua jumătate a secolului al II-lea.

În legătură cu părăsirea castrului de la Gilău nu există date prea precise. Singurele mărturii care pot fi invocate sînt cele arheologice, care par a indica drept sfîrşitul existenţei castrului momentul abandonării întregii provincii, la sfîrşitul domniei lui Aurelian. Pentru o datare tîrzie a castrului pledează descoperirea a două monede din timpul lui Filip Arabul, una dintre ele provenind din *principia*. Mai elocvente în acest sens sînt două fibule de tipul „cu piciorul întors pe dedesupt” (bronz şi fier) descoperite în *porta decumana*, de tipul databil, îndeobşte, în a doua jumătate a secolului III e.n. Acestea constituie cele mai tîrzii dovezi arheologice descoperite pînă acum în castru. O serie de monede post-aureliene⁹² descoperite în Gilău pledează pentru continuitatea de viaţă în jurul fostului castru în secolul IV.

DAN ISAC

ALA SILIANA C.R. TORQVATA ET ARMILLATA IN DAZIEN

(Zusammenfassung)

Dieser Aufsatz wird auch in deutscher Übersetzung erscheinen.

⁹² D. Isac, *Monede postaureliene de la Gilău*, în *ActaMN*, XV, 1978, p. 251—254.